

המסע אל הבית הקסום: היסטוריה משפחתית מזווית אישית

כריסטוף שמידט האוניברסיטה העברית בירושלים ומכון ון ליר בירושלים

לזכרו של ולטר שמידט. 1961-1889

א. מסך ברזל

על ההיסטוריה המשפחתית של אבי העיב צל קודר, צל שנגלה לי רק לאחר מותו והבהיר לי מדוע תמיד היה נדמה שלאבי אין היסטוריה משפחתית. סבתי רבתא, אליזה מאיר לבית לוי, שמה קץ לחייה בשנת 1916, ככל הנראה מפני שבעלה, הפרופסור הנודע לרפואת אף אוזן גרון, אדמונד מאיר (1864-1931), בגד בה שוב ושוב, אם כי אומרים שהיא גם סבלה מדיכאונות קשים. זמן לא רב אחר כך סבי רבא נשא לאישה את רוזלי לוין לבית היימן, אולם 15 שנה מאוחר יותר, ב' 1931, גם הם שלחו יד בנפשם.

הנסיבות הטרגיות שבעטיין התאבדו סבי רבא וסבתי רבתא – משבר כלכלי או מחלה חשוכת מרפא – נותרו באפלה, אך ללא ספק הותירו אצל סבתי, הילדגרד מאיר (1891-1961), שגדלה בצ'לון, מעין טראומה ארכאית־מיתית. נראה כי לאירועים אלה הייתה בזמנו השפעה כה טראומטית על סבתי, עד שהיא התייחסה אל הנושא כאל טאבו. ילדיה לא היו אמורים לדעת דבר על טרגדיה זו. בשנת 1916, השנה שבה התאבדה אמה, הכירה סבתי, שהייתה אז אחות הצלב האדום בחזית הבלגית, את בעלה הגרמני, המשפטן ד"ר ולטר שמידט (1889-1961), וכאשר התאבדו אביה ואשתו החדשה,

---

* אני מבקש להודות לאלעד לפידות על התרגום המקצועי מגרמנית ולזהר כוכבי על עריכת התרגום.

בשנת 1931, היא ילדה כבר את ארבעת ילדיה, שמהם היא הקפידה להסתיר את האירועים הללו. לסדרת ההתאבדויות הטראומטית הזאת עוד יהיה תפקיד חשוב ברגע דרמטי אחר, בשנת 1942. בעלה הגרמני של סבתי הציע לה בשנת 1934 להגר לפלשתינה, ובשנת 1939 הציע גם לעבור לשוודיה, אך סבתי, פטריוטית גרמנית, דחתה את כל הצעותיו לעזוב את גרמניה.

באי סילט, 1900. האדון עם הצילינדר הוא אדמונד מאייר, לידו בתו הילדגראד ואחיה מקס. אליזה מאייר בצד ימין, בשמלה לבנה

אחיה הגדול, מקס מאייר (1890-1958), שכמו אביהם היה פרופסור לרפואת אף אוזן גרון, פוטר בשנת 1933 מהמרכז הרפואי האוניברסיטאי בוורצבורג, עזב עם משפחתו בתחילה לאתונה, משם המשיך לאנקרה ולבסוף הגיע לטהרן. שם הוא הקים קליניקה לרפואת אף אוזן גרון. בשנת 1938, לאחר תקופת מאסר באי וייט (Isle of White) בגין היותם נתינים גרמנים, הצליחו ילדיה הגדולים של סבתי, וולף ולילו, עם כמה דודנים – ורנר מוסה ומקס ופריץ קמפנר – למצוא מקלט באנגליה. שני הילדים הקטנים יותר, אלן ואברהרט שמידט, אבי, נשלחו תחילה לבתי ספר פרטיים, אולם בשנת 1943 סולקו מהם, ובהיותם מה שכוונה אז "בני תערובת" (Mischlinge) הם חיו מחוץ לחוק בצל הסכנה, בין עבודות כפייה למקומות מסתור.

המשלוחים כבר החלו מזמן. דודנה של סבתי, היינריך מאייר (1897-1943), נשלח לאושוויץ. שני דודנים אחרים, אלכסנדר קופל (1865-1942) ומרתה מוקֶה (1884-1977), נשלחו לטרזיינשטט, ודודן נוסף, הרמן האָגן, נחטף לברגן בלזן. מאסרה של דודנית אחרת, אנה קופל מדיסלדורף, אשר כמו סבתי הייתה נשואה לגרמני, היה מעורר דאגה לא פחות. ב־1942 היא נכלאה בכלא נשים בגין חילול הגזע ומאוחר יותר נרצחה בראוונסבריק. באותה העת גם נישואים מעורבים לא סיפקו עוד הגנה מפני רדיפות.

דרכונה של הילדגרד שמידט עם החותמת J

באותה העת הילדגרד מאייר, סבתי, שהייתה כבר מיואשת לגמרי, קיבלה את ההחלטה לשים קץ לחייה. אפשר אולי לשער שברגע דרמטי זה, לאחר שנים רבות של טאבו קפדני על סיפור ההתאבדויות של הוריה ואמה החורגת, היא הרגישה שגורל משפחתה השיג גם אותה. אולם אז סבי, משפטן ועורך דין, חיבל תחבולה משפטית גאונית. הואיל וחוקי הגזע של נירנברג קבעו את המוצא היהודי בראש ובראשונה מצד האב, החליט ולטר שמידט לבדות בזריזות טרגדיית נישואים על בסיס ההתאבדויות הטרגיות של הורי אשתו. לפי עלילה בדויה זו, לא רק אדמונד מאייר בגד באשתו אליזה עם מטופלותיו, אלא גם אשתו ניהלה רומן מחוץ לנישואים עם האמן וילהלם לוקס פון קראנאך (1861-1918). קראנאך היה חבר משפחה ותיק וצאצא ישיר של הצייר קראנאך, חברו של מרטין לותר, כלומר ארי ללא רבב. את הבגידה המציא ולטר שמידט כדי לספק לאשתו אב ארי. היה עליו רק לשכנע את מי שהייתה סוכנת הבית של משפחת מאייר, העלמה אוגוסטה גארקה, למסור עדות שקר בבית המשפט. בעדות זו היא מפרה חובת שתיקה כביכול אחרי שלושים שנה, וחושפת את וידויה של גבירתה לשעבר, אליזה מאייר, זמן קצר לפני התאבדותה, על בגידתה בבעלה. לפי הווידוי, אליזה מאייר לא רק נקמה בבעלה הבוגדני בכך שבגדה בו עם חבר המשפחה המשותף, אלא שמתוך בגידה זו גם נולדה בתה, הילדגרד.

הילדגרד בת ה־16

ושוב, אפשר רק לדמיין כיצד סבי ניגש לסוכנת הבית הקשישה כדי לביים את העדות לבית המשפט על הווידוי הפיקטיבי של אליזה מאייר, עדות שבעקבותיה יוכל להגיש בקשה ל"חקירה גזעית" ביולוגית". סבי ביקש להרוויח זמן, ובאמצעות חקירה כזאת היה אפשר לדחות שילוחים פוטנציאליים. אולם בתוך כך, בבדותו את טרגדיית הנישואים, הוא הפך את ההתאבדויות, שוודאי העיקו על סבתי כמשקולת, לחבל הצלה. ואפשר לומר כי במצב חירום זה פיתח ולטר שמידט לא רק אמצעי הצלה, אלא סוג של תרפיה.

אחי, ניקלס שמידט, הצליח לאתר את כל מסמכי העדויות בפני בית המשפט והחקירה הביולוגית גזעית, ולכן אפשר לעקוב בדקדקנות אחר המערכות השונות של מחזה האבסורד הזה. חקירת הגזע המורבידית הזוויה יכלה להתבסס רק על מסמכים ותמונות, שכן גיבורי הטרגדיה מתו מזמן. הממונה על החקירה ערך את הדיאגנוזה על בסיס השוואה של צורת הגולגולת, הפנים, האוזניים ותבנית השפתיים של סבתי, הוריה והמאהב כביכול, וילהלם לוקס פון קראנאך. מאחר שהמכון להיגינה ביולוגית גזעית ניזוק קשה באחת ההפצצות, הדיאגנוזה ה"מאששת" את מוצאה האפשרי של הילדגרד שמידט מפון קארנאך התעכבה, והגיעה לברלין זמן קצר לפני תום המלחמה, כשכבר

לא היה בה צורך. לאחר המלחמה התיישבו סבי וסבתי בדיסלדורף ונמנעו מדבר על ביום טרגדיית הנישואים.¹

בשנת 1945, לאחר תקופת עבודות הכפייה והמחותרת, השלים אבי בגרות חירום (Notabitur) ולאחר מכן, כשהוא בן 17, נסע ללמוד רפואה בז'נבה ובפילדלפיה. זו הייתה תקופת השיקום והשכחה, וכדי לשכוח לא נדרשו אז הוראות מגבוה ברוח הרסטורציה.

ב. מסע בזמן

רק לאחר מות אבי בשנת 2005, כאשר התחלתי להישאב להרפתקה הבלשית המוזרה של חקירת ההיסטוריה המשפחתית שלי, הורם המסך האפל מעל עברם של סבי רבא וסבתי רבתי. מבלי משיים מצאתי את עצמי במעין ארץ פלאות, וככל שהעמקתי במנהרת הזמן, התגלו עוד ועוד מראות מופלאים ופנטסטיים. ארץ הפלאות – ובה גם טירתו של יועץ הסתרים יואל וולף מאייר (1797-1869), סבו של אדמונד מאייר – סיפקה הצצה לתהומות החבויות של משפחתי, שבאמצעותה קיוויתי לשפוך אור על תעלומת ההתאבדויות.

מי היה מאמין שעם שמות יהודיים נפוצים כמו מאייר ולוי אפשר בכלל לחדור אל מאפליית ההיסטוריה המשפחתית? אולם במהרה התברר כי אלו היו שמות של משפחות ידועות. משפחת הבנקאים לוי צצה בקלן באמצע המאה התשע-עשרה כמו משום מקום, ובמהרה השיגה הצלחה כלכלית. אבותיה של משפחת מאייר מברלין היו נצר ל"מגורשי וינה" משנת 1671. מאז המאה השמונה-עשרה ניהלה המשפחה בית מלאכה משגשג למשי, ובניה מונו על ידי מלך פרוסיה ליועצים קונסיסטוריאליים (Konsistorialräten), ובמאה התשע-עשרה גם מילאו תפקיד חשוב בוועד קהילת ברלין.

שלא כמשפחת מאייר המיוחסת, שבסוף המאה התשע-עשרה הגיעה לסוף שגשוגה הכלכלי, משפחתו של הבנקאי הרמן לוי, אביה של אליזה לוי, עדיין עמדה באותה העת לפני שיא הצלחתה. הרמן לוי (1825-1873) הצליח להגדיל את רכושו באופן ניכר על ידי נישואים ליוהנה קופל (1832-1902), בתו של תעשיין הפלדה אלכסנדר קופל (1795-1878) מזולינגן. בעת ההיא הקופלים כבר לא הסתפקו בייצור נשק עבור הקייזר הגרמני, אלא ייצרו גם עבור השוק העולמי.

לואיס לוי (1855-1932), אחד מאחיה הגדולים של אליזה לוי, טיפס בסולם המעמדות על ידי נישואיו לאמה האגן, בתו של תעשיין עשיר. הוא אימץ את שם משפחתה, והפך לאחד היזמים והדירקטורים העשירים ביותר ברפובליקת ויימאר. בהמשך הוא הפך לקתולי, הצטרף למפלגת המרכז בקלן והיה חבר קרוב של אדנאואר, ראש העיר דאז. לואיס לוי האגן עשה קריירה גם בתור אחד מפטרונים האמנות הידועים ביותר ברפובליקת ויימאר. בין השאר הוא מימן את סרט הצלליות הנפלא של לוטה רייניגר, הרפתקאות הנסיך אחמד. פאני לוי (נולדה ב־1854), אחותה של אליזה, נישאה לבן משפחת הבנקאים קמפֶנר, שהייתה קשורה בנישואים לבית הבנקאים מנדלסון. בנה,

¹ אמו של סבי, מרגרטה לבית מאן, שמה גם היא קץ לחייה, ככל הנראה כדי להימלט מפני החיילים הרוסים.

מקס קמפנר, התחתן עם מרגרטה פון מנדלסון, נינתו של הבנקאי יוסף מנדלסון, שהיה בנו החמישי של הפילוסוף משה מנדלסון.

ההתחקות על מקורותיה של משפחת סבי רבא, אדמונד מאייר, מובילה לתקופה מוקדמת יותר, לימיה הראשונים של הקהילה היהודית בברלין בשנת 1671. באותה התקופה הסכים הנסיך הבוחר (Kurfürst) הגדול בברלין לקבל את משפחת ריס המורחבת שגורשה מווינה. אדמונד מאייר לא היה רק צאצא ישיר של רבי מנדל הלוי ריס האגדי (נפטר ב-1674), ושל בנו אליאס וינר ריס, שהיה נשוי לאחותה של גליקל מהמלין, אלא היה גם צאצא ישיר של הרב הראשי של אזור הקורפמארק ברנדנבורג/פומרניה, רבי יצחק בנימין וולף, אחיו של יהודי החצר יוסט ליבמן, שכונה יהודה ברלינר, אשר יחד עם אשתו, אסתר שולהוף, סיפק לנסיך הבוחר תכשיטים יקרי ערך. חתנו של רבי יצחק בנימין וולף היה הרב הברלינאי המפורסם מיכל חסיד.

ההיסטוריה של הקהילה היהודית בברלין מתחילה במעין ריב בין שתי המשפחות הללו, משפחתו של יהודי החצר ומשפחת "המגורשים מווינה", שהתחרו על חסדו של הנסיך הבוחר. אליעזר לנדסהוט חיבר את תולדות אנשי השם ב-1871 (הספר יצא רק ב-1883)², לרגל מאתיים שנות קיומה של הקהילה היהודית, והוא מספר בו בפרוטרוט על התחלותיהן של משפחות הרבנים הללו בברלין. ספר זה שימש ללא ספק גם כגרסת נגד לגרסה הרשמית, שהופיעה בספרו של לודוויג גייגר תולדות יהודי ברלין³, שמטפל בהתחלות הללו כאילו היו הרקע ההיסטורי להופעתו של משה מנדלסון, אשר רק היא, כביכול, מסמנת את ראשית ספירת הזמן של תולדות קהילת ברלין בהקרינה את תהילת התרבות והנאורות היהודית. לנדסהוט מספר, בעברית ללא רבב, על הסערות – המשעשעות בחלקן – של שנות המייסדים, שנוגעות ישירות לאבות בני משפחת מאייר.⁴ הרב קופל ריס, בן אחר של מודל ריס הזקן, הוא שהצליח ב-1697 לקבל מהנסיך הבוחר הגדול בפעם הראשונה היתר להקמת בית כנסת. היתר זה קומם כל כך את יהודי החצר יהודה ברלינר, ובעיקר את אשתו, אסתר שולהוף, עד שהם הפצירו בנסיך הבוחר להרשות להם לבנות בית כנסת משלהם. את בית הכנסת השני מוכרחים היו כמובן להקים בדיוק ליד בית התפילה של שבט ריס בהיינריךסטר שטראסה. רק שנים אחר כך, לאחר מותה של אסתר שולהוף הקשוחה, שאיבדה את השפעתה אצל יורש כס הנסיך הבוחר, הושגה הסכמה בין שתי הסיעות הנצות. הסכמה זו הובילה לבניית בית כנסת משותף באותו הרחוב, אך השתקפה גם במדיניות הנישואים שלהן. שני דורות מאוחר יותר חלקים נרחבים של משפחות מודל ריס ויצחק בנימין וולף התמזגו למשפחה אחת.

מאחר שגליקל מהמלין עמדה בקשרי עסקים עם יהודה ברלינר ואשתו אסתר שולהוף וגם הייתה קשורה בנישואים לשבט ריס (אחותה מאטה הייתה נשואה לאליאס ריס וינר, ובנה לייב מהמלין

² אליעזר ליזר לנדסהוט, תולדות אנשי השם ופעולתם בעדת בערלין מעת הוסדה בשנת ה"א תל"א (1671) עד שנת תרל"א (1871), ברלין 1883.

³ Ludwig Geiger, *Geschichte der Juden in Berlin*, Berlin: Guttentag, 1871. מגמה זו הופכת לעיקרון אצל עמוס איילון, רקוויאם גרמני: יהודים בגרמניה לפני היטלר, 1743-1933, אור יהודה: דביר, 2004. תולדות היהודים בברלין מתחילות עם כניסתו לעיר של משה מנדלסון. אין שום היסטוריה רבנית קודמת, וגם מאוחר יותר אין מוזכר שום רב. הרבנים נפלו קורבן להיסטוריוגרפיה סקולריסטית.

⁴ לנדסהוט (לעיל הערה 2), עמ' 6.

היה נשוי לבת אחיו של אליאס ריס וינר, (הירשל), יש בזיכרונותיה סיפורים פיקטיביים ומשעשעים על שתי המשפחות. היא מספרת לא רק על הכבוד שחלק לה עמיתה לשעבר לעסקים יהודה ברלינר בעת חתונת בנה לייב, אלא גם על שיטות העסקים הקשוחות של בני משפחת ריס, שמהם היא ציפתה שיגנו על בנה לייב, אשר, כאמור לעיל, היה נשוי לאחת מבנותיו של הירשל ריס, אחיו של אליאס ריס וינר:

כאשר הגיע מועד החתונה נסעתי לברלין יחד עם החתן ובני השני, שמואל, גיסי אליהו ריס (וינר) ויששכר כהן. [...] איני יכולה לתאר את הכבוד שחלקו לי הירשל ריס, דודו בנימין מירלס [יצחק בנימין וולף] וכל האנשים בברלין. במיוחד כיבדו אותי יהודה ברלין העשיר ואשתו. אף על פי שיהודה ברלין היה שרוי במחלוקת עם כל הווינרים, בכל זאת הוא העניק לי בשבת את הקונפטיורות המשובחות ביותר שרק אפשר למצוא, וערך לכבודי ארוחה גדולה. כך נחגגו הנישואים בשמחה ובכבוד גדולים. כמה ימים לאחר החתונה נסענו כולנו שמחים ומרוצים להמבורג. לפני שעזבתי את ברלין עוד דיברתי עם הירשל ריס וביקשתי ממנו שיואל להשיג לי היטב על בני; שהלא הוא ילד צעיר, שעוד לא מבין בעסקים. הירשל ריס השיב לי כי איני צריכה לדאוג לבני. [...] אבל, אדוני אלוהים, הדברים התפתחו בצורה כל כך מצערת.⁵

אך היא חזרה והדגישה את הכבוד הגדול שהיא רחשה לרב הזקן מודל ריס ולאשתו הגברת פסל מירלס, שהייתה צאצאית ישירה של "הרב הראשי" הווינאי אברהם הלוי ולרשטיין ושל המהר"ל מפראג:

ידוע איזה אדם מצוין היה הרבי מודל, ואשתו החסידה פסלה הייתה אשת חיל שכמוה לא תמצא בעולם כולו; מאז האימהות שרה, רבקה, רחל ולאה לא הייתה ודאי שום אישה דומה לה בחסידותה. אולם היא גם הייתה אישה חרוצה מאוד, היא ניהלה את העסק ופרנסה בשפע את בעלה וילדיה, גם בווינה וגם מאוחר יותר, כשהם התגוררו בברלין. כי מודל ריס היה מרותק למיטתו כל הימים וכמעט לא היה כשיר לעסקים. אבל הוא היה אדם נבון ביותר, ששמו נישא בפי כול, והוא היה חביב מאוד גם על הנסיך הבוחר מברנדנבורג. הנסיך אמר פעם: אם רגליו של האיש היו כמו ראשו, לא היה מי שישווה לו.⁶

קשה להפריז ברושם שעשו עליו האנקדוטות הללו, שצוטטו כאן בהרחבה. בעבר קראתי כבר את זיכרונותיה של גליקל, אך הם פרוחו מזיכרוני. עם גילוי ההיסטוריה המשפחתית נגלו לי הסיפורים הללו פתאום באור שונה לגמרי, והם ריתקו אותי, שהרי הם חשפו מידע אינטימי מחיי המשפחה

⁵ Glückel Von Hameln, *Denkwürdigkeiten*, Frankfurt am Main: Athenäum, 1987, pp. 185-186 (הספר תורגם לעברית - ראו גליקל, זיכרונות: 1719-1691, ההדירה ותרגמה מידיש חוה טורניאנסקי, ירושלים: מרכז דינור ומרכז זלמן שזר, 2006. המובאות כאן תורגמו ישירות מהמקור הגרמני). מאוחר יותר היא קיבלה הודעה ממכר, עמית לעסקים, שבנה לייב "חייב לגיסו מודל [...] 4,000 טאלרים, וזה יושב אצל לייב במזווה, כמו שאומרים, כדי להשיג; אבל הוא ילד ולא מסוגל לזה; הוא מכרסם וזולל וסובא".

⁶ שם, עמ' 146-147.

של אבותיי הישירים. עוד יתברר כי הזיכרונות הללו אינם אלא פרולוג לאילנות יוחסין ספרותיים אחרים, דרמטיים יותר עבורי, שישפכו אור על החיים בטירת משפחת מאייר בסוף המאה התשע־עשרה.

את שלשלת הדורות המובילה מאליאס וינר לאדמונד מאייר אפשר לשחזר בקלות באמצעות "מרשם הנישואים היהודיים"⁷ ו"מרשמי האזרחים היהודים"⁸ של יעקב יעקובסון. משני התיעודים הללו, כשקוראים אותם זה לצד זה, עולים קשרים משפחתיים מפתיעים, שכן מתברר שהמשפחות היהודיות הללו מווינה ומברלין התחתנו זו בזו דרך קבע. בתו של אליאס וינר ריס ואחותה של גליקל, מרלה ריס, נישאה לבנקאי ההמבורגי אברהם וולף האלה (נפטר ב־1755). בתם, שנקראה גם היא מאַטְהָ, נישאה ללוין זליגמן, שקרא לעצמו גם מאייר יפה (1715–1769). מאייר יפה ניהל אז עסק לבגדים בברלין, שצאצאיו עתידים לפתח לתעשיית משי. אחיו, בנימין זליגמן, הוא סבו של שאול אשר (1767–1822), המשכיל והפילוסוף היהודי, שהיה אחד ממייסדי תנועת הרפורמה היהודית, ולא זו בלבד אלא שבכתביו הפולמוסיים הגן על האידיאלים של הנאורות כנגד הרומנטיקה הדתית הלאומית וה"גרמנומאניות" שלה.⁹ נכדו של לוין זליגמן, אברהם מאייר יפה (1761–1806), נשא לאישה את יוהנה הלברשטט, דודה רבתא של המלחין ג'אקומו מאיירבר, והצליח להרחיב את העסק באופן ניכר ולהקנות לו מוניטין. בתקופתם של שני בניו, וולף מאייר וולף יעקב אברהם מאייר, כבר היה המפעל של מאייר מפורסם במוצרי המשי המשובחים שלו.

אברהם מאייר יפה ואשתו יוהנה הלברשטט

Jacob Jacobson, *Jüdische Trauungen in Berlin 1759–1813*, Berlin: Walter de Gruyter, 1968 ⁷

Jacob Jacobson, *Die Judenbürgerbücher der Stadt Berlin 1805–1851*, Berlin: Walter de Gruyter, 1961 ⁸

Saul Ascher, *Die Germanomanie: Skizze in einem Zeitgemälde*, Berlin: Bei Achenwall und Comp., 1815 ⁹

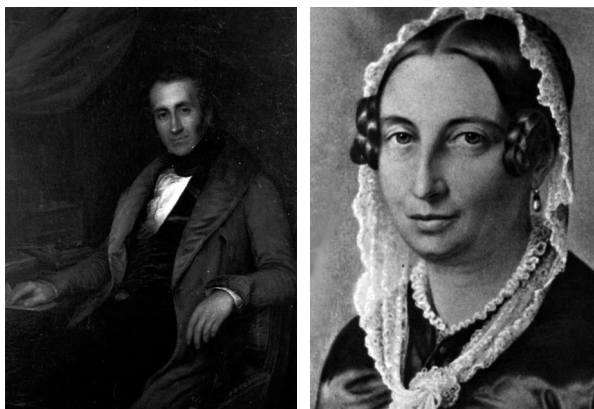

וולף מאייר וולף ואשתו הנרייטה ריס

תחת ניהול בנו של וולף מאייר, יואל וולף מאייר (1797-1869), נסק העסק המשפחתי לשיא הצלחתו הכלכלית. זה מכבר החלו בני משפחת מאייר לספק סחורה לחצרות המלכותיות והקיסריות של אירופה. יואל וולף מאייר, כמו דודו יעקב אברהם מאייר ושני אחיו פיליפ וישראל מאייר, מונה גם הוא לשמש יועץ קונסיסטוריאלי של החצר הפרוסית, מה שהיה באותה העת כבוד יוצא דופן למשפחה, שהמשיכה לדבוק ביהדותה האורתודוקסית. בדוח של נציב המשטרה הפרוסי שמתוארך ל-25 באוקטובר 1843 נאמר כך על הצלחתו של שבט מאייר:

באוקטובר דאשתקד הואיל הוד מעלתו המלך לקבל ממפעלם של האחים מאייר כורסה עם כיסוי משי מעוצב, ולהעניק בחסדו למפעל את מדליית ההערכה המוזהבת. עוד זכה הבד המיוצר ממפעלם של האחים מאייר לשבחים הגדולים ביותר מצד הוד רוממותם קיסרית רוסיה וקיסר אוסטריה, שבמתנות יקרות ערך הפגינו את שביעות רצונם מאריגי המשי שסופקו להם.¹⁰

קרולינה מאייר ובעלה יואל וולף מאייר

¹⁰ מצוטט אצל Werner E. Mosse, *Jews in the German Economy: The German-Jewish Economic Elite 1820-1935*, Oxford: Clarendon Press, 1987, p. 99

סבו של אדמונד מאייר, יואל וולף מאייר, בן דודם של שאול אשר ושל ג'יאקומו מאיירבר, היה יהודי אורתודוקסי מתון. בהיותו ראש הקהילה היהודית של ברלין הוא השתייך גם לחלוצים השמרנים של המהפכה הבורגנית, אך בניגוד לשמאל האנטי-מלוכני הרדיקלי בפרלמנט של פרנקפורט הוא דגל בעקרון המונרכיה החוקתית. בגילוי דעת שכתב יואל וולף מאייר עם שני מחברים נוספים, לאחר התפרקותו של הפרלמנט הראשון, הוא סיכם את עמדתו השמרנית באופן הזה:

אנו שואלים, האם האהבה והיראה אשר מאות בשנים מילאו את נפשו ורוחו של עם פרוסיה כלפי מלכיו – אותם המלכים שבעבר, כשליטים יחידים, במסירות ואהבה לעמם, הובילוהו לפסגת ההשכלה, כדי שיהא היום בשל להשתתף בממשלה – אנו שואלים, האם האהבה והיראה הללו יכולות בבת אחת להיעלם עד כדי שלילת הזכויות והכבוד המגיעים לכתר?

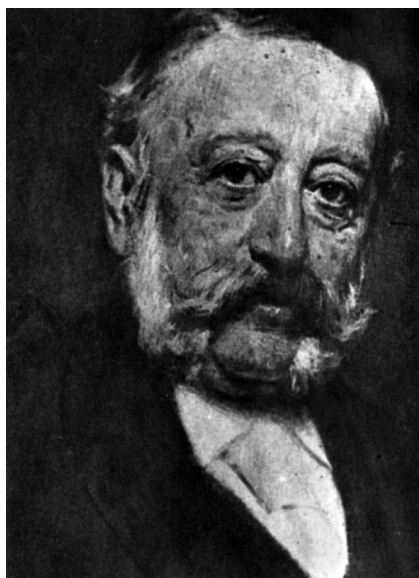
ואמנם, קשריו של היועץ הקונסיסטוריאלי יואל וולף מאייר עם החצר הפרוסית היו ככל הנראה כה הדוקים, עד שבמהלך המאורעות המהפכניים ב־1848 בברלין, כך מספרת אחת האגדות, הוא הבריח את הנסיך העוצר בכרכרתו הפרטית אל מחוץ לארמון המלכותי אל טירתו הפרטית, שהוקמה בטיירגרטן בשנת 1839. מכל מקום, בחגים היהודיים משפחת יואל וולף מאייר קיבלה תמיד מתנה מיוחדת מחצר המלכות. יש גם תיעוד של מכתב שהקיסר לעתיד שלח למשפחת מאייר, שבו הוא מודה למשפחה על תמיכתה הכספית הנדיבה במלחמה בין גרמניה לצרפת ומאשר את האינטימיות של יחסיהם, שללא ספק שירתה את האינטרסים של שני הצדדים.¹¹

בית הכנסת הגדול באורניינבורגר שטרסה

¹¹ עותק של המכתב שמור אצלי.

ראש הקהילה בברלין נמנה גם עם היזמים של בית הכנסת הגדול באורניינבורגר שטראסה, שכיפתו האוריינטליסטית לא רק התחרתה בקתדרלה הפרוטסטנטית בז'נדרמן מרקט, אלא גם נועדה להביע את תהילתה של הקהילה היהודית הברלינאית ואת הברית הקדושה בין התורה לכס המלכות. "בלב העולם המודרני הפרוזאי, בניין זה מציג מול עינינו כבמטה קסם את פלא המזרח", יאמר מאוחר יותר ה"אילוסטריטקה ברלינר צייטונג", "מקדש בסגנון הביזנטיני האצילי ביותר, בית התפילה של שכנינו הברלינאים בני אמונת משה".¹² ממכתב של וילהלם פּוּ, אחד מאחיו של ג'אקומו מאיירבר, אל יואל וולף, עולה כי התוכנית המקורית הייתה לעצב את בית הכנסת לפי עקרונות האורתודוקסיה המתונה כנגד לחץ האולטרה-אורתודוקסים. "זה ישמח אותנו האחים אם איש מכובד כהוד אצילותו, המשתדל בעניין זה בלהט רב, לא יתאכזב בסופו של דבר כאשר הזמן ילמד שקשיות העורך של היהודים האורתודוקסים אינה מאפשרת לעשות שום דבר".¹³

זיגמונד יואל מאייר

בנו של יואל וולף מאייר, היועץ המשפטי המלכותי (königliche Justizrat) זיגמונד יואל מאייר (1830-1903), שהיה אביו של אדמונד מאייר ושימש גם הוא ראש קהילת ברלין, תמך כבר ברפורמה היהודית שברוחה נחנך בית הכנסת בשנת 1866. בשנת 1895 הוא תרם לבית הכנסת את הפרוכות

Hermann Simon (ed.), *Tuet auf die Pforten: Die Neue Synagoge 1866-1995*, Berlin: Stiftung Neue Synagoge, 1995, pp. 17-18

¹² שם, עמ' 11. הכיתוב על הפרוכות הללו מתגלה בתוך כך כסמל נוסף לתרבותו של בית כנסת זה, שמקבלת ביטוי ברור הן בארכיטקטורה הן במוזיקה של החזן, לואיס לבנדובסקי. כפי שהכיתוב נותן לאותיות העבריות לדבר גרמנית, כך לבנדובסקי מקרב את שפת הצלילים הגרמנית לסגנונה של החזנות היהודית, ולהפך. ב-27 בדצמבר 1890, בהיותו ראש הקהילה, מסר זיגמונד יואל מאייר למלחין והמנצח מכתב איחולים מאת הקהילה. ראו "Liebe macht das Lied unsterblich: der Komponist Louis Lewandowski", שם, עמ' 136-134.

האדומות הנהדרות שעליהן רקומים פסוקי תהלים ברקמת זהב, שכיום שוב אפשר לראותן במרכז היהודי בניין בית הכנסת שבאורניינבורגר שטראסה.

פסוקי התהלים הרקומים מהללים שלא במקרה את המשפט והצדק האלוהיים, וכמו מייחסים את תהילתם הדתית-פוליטית של כיסא האל וכבודו לקהילת ברלין. מרגשת במיוחד עבורי הייתה ההקדשה שהקדיש זיגמונד יואל מאייר על הפרוכות הללו לזכר אביו, יואל וולף מאייר. ההקדשה לא חוברת בידיש, אלא בגרמנית, אך נרקמה באותיות עבריות מוזהבות. היא משביעה את שתי התרבויות הללו לשמור על עצמאותן גם בהימזגן זו בזו.

הקדשה זו משנת 1895 הייתה סמל נוסף לתהילת הברית בין פוליטיקה לדת, ברית חשובה ביותר עבור משפחה זו. ואמנם, לחנוכת בית הכנסת בשנת 1866 הופיעו בכבודם ובעצמם המלך, ראש ממשלתו ביסמרק ונכבדים אחרים רבים מברלין. נראה כי הפרוכות ביקשו לשוב ולאשר את הברית הנשגבה הזאת בתקופה שבה גלי האנטישמיות הראשונים כבר השתוללו, והיועץ המשפטי המלכותי וראש הקהילה, לאחר התנגדות ראשונית, נאלץ להסכים להקמת התאחדות יהודית מרכזית. גם הוא הבין אז שאת המאבק באנטישמיות אי אפשר עוד להשאיר אך ורק לידידים ולבעלי הברית הגרמנים. תחזיתו האופטימית – "הצרה תיפתר מעצמה" – התבררה כשגויה.¹⁴

אווירת הטירה שיקפה את רוח הברית המזהירה בין התורה לכס המלוכה. מסופר כי בסלון הגדול, מול מגורת קנים גדולה מכסף, עמד פסל חזה מפורצלן לבן של המלך פרידריך וילהלם הרביעי. בזיכרונותיה של אחת מדודניותיו של אדמונד מאייר, מרגרטה מאוטנר (1865–1909),¹⁵ שנישאה לאחיו של פריץ מאוטנר, פילוסוף השפה המפורסם, מתואר כיצד היועץ המשפטי המלכותי זיגמונד יואל מאייר נעמד בין המנורה לבין פסל החזה המלכותי כדי לפתוח בקול משרה יראה את תפילת הפסח: "רק כאשר הדוד זיגמונד, שהיה אישיות מכובדת בחוגי המשפטנים וראש הקהילה היהודית,

¹⁴ ראו יעקב בורוט, רוח חדשה בקרב אחינו באשכנז: המפנה בדרכה של יהדות גרמניה בסוף המאה התשע עשרה, ירושלים: מאגנס, 1999, עמ' 82.

¹⁵ Margarete Mauthner, *Das verzauberte Haus*, Berlin: Transit Buchverlag, 2004

ושמודעותו העצמית האירונית עוררה יראה מסוימת בקרב המשפחה, הרים את קולו העמוק והקדים כמה מילים לטקס הדתי לפני הארוחה [...] השתררה דממה סביב השולחן".¹⁶ ואז, בדקלמו "בקול רועם" את התפילה העברית, ידע כל אחד "כי כעת שוררת בקרב המשפחה הרמוניה מלאה".¹⁷ היועץ המשפטי המלכותי וראש הקהילה היהודית נהג לחתום על מסמכים רשמיים בראשי התיבות S. M., קיצור לזיגמונד מאייר כמובן, אולם חברי הקהילה קראו זאת לעתים באירוניה כקיצור ל-Seiner Majestät, "הוד מעלתו" הקיסר.¹⁸

שבעת הילדים של זיגמונד יואל מאייר
למעלה מימין: היינריך, אדמונד, אלוה; למטה משמאל: אליסיה, גרטרוד, קרולינה ועדה

בתצלום שלעיל, שצולם בטירה על ידי צלם חצר, רואים את שבעת ילדיו של זיגמונד יואל מאייר – אדמונד מאייר, אחיו ואחיותיו, נסיכים ונסיכות יהודים – המציגים כאן את עצמם כמודעים למעמדם, לבושים ומחונכים היטב. בפועל, שבט מאייר כבר נמצא אז מזה זמן בשקיעה כלכלית, ולכן היועץ המשפטי המלכותי דאג לכך שילדיו יוכלו להינשא למשפחות האליטה הכלכלית החדשה. את שמות ילדיו ובני זוגם אפשר למצוא בהודעה הגדולה על פטירת אביהם שנדפסה בשנת 1903, בעמוד הראשון של ה"אלגמיינה יודישה צייטונג", שהוצא לאור על ידי רודולף מוסה:

¹⁶ שם, עמ' 109.

¹⁷ שם, עמ' 111.

¹⁸ הדו"ג ויטקובסקי כתבה כך בזיכרונותיה על סבה זיגמונד יואל מאייר: "בענייני הקהילה היהודית נהג זיגמונד מאייר ללא ספק ביד רמה, שכן חתימתו הקנתה לו בין חוג מכריו את השם S.M.". הדו"ג ויטקובסקי היא בתם של אמיל מוסה וגרטרוד מאייר. נכדתה של ויטקובסקי, ברברה פורד מסידיני, הואילה באדיבותה להעמיד לרשותי את ספר זיכרונותיה.

ביום ראשון לפני הצהריים הלך לעולמו בשלווה, לאחר סבל ממושך וקשה, בעלי היקר,
אבינו וסבנו האהוב, היועץ המשפטי זיגמונד יואל מאייר, בגיל 72 שנה.
ברלין וקניגסברג בפרוסיה, 9 במרץ 1903
יוהנה מאייר לבית לוי

היועץ המשפטי ושופט בית המשפט המדינתי העליון [Geheimer Justizrat und
Oberlandesgerichtsrat] ד"ר אלברט מוסה והגברת לינה לבית מאייר
השופט המגיסטראט [Magistrat Assessor] ד"ר היינריך מאייר והגברת גרטרוד לבית לסינג
אמיל מוסה והגברת גרטרוד לבית מאייר
פרופ' ד"ר אדמונד מאייר והגברת אליזה לבית לוי
הד"ר לפילוסופיה אלברט לוי והגברת אלה לבית מאייר
ד"ר ברנרד מאייר והגברת עדה לבית מאייר
אליס מאייר¹⁹

היועץ המשפטי ארגן את הנישואים של שניים מילדיו עם משפחת הבנקאים לוי קופל, ושל שניים נוספים מילדיו עם משפחת המוציא לאור רודולף מוסה. בנו אדמונד נשא לאישה את אליזה לוי, ובתו אלה מאייר נישאה לאלברט לוי, מייסד העבודה הסוציאליסטית המודרנית. אחותו הגדולה של אדמונד, קרולין מאייר (1859-1934), נישאה למשפטן החוקתי אלברט מוסה (1846-1925), וגרטרוד מאייר (1862-1937) נישאה לאחיו, אמיל מוסה (1854-1911), שניהם אחיו של רודולף מוסה, שהקים אז את אימפריית המו"לות שלו. נישואים כפולים מסוג זה היו מאות בשנים חלק ממדיניות הנישואים היהודית, ובאותו האופן גם אחיה של מרגרטה מאוטנר, קארל אלכסנדר, התחתן עם משפחת מאוטנר.

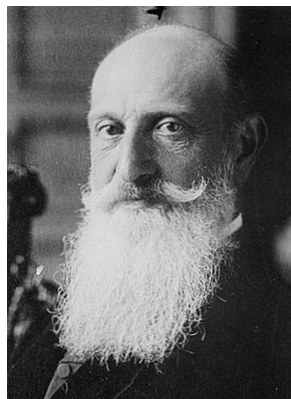
כמו הנישואים הללו, גם נישואיו של פרופ' אדמונד מאייר לאליזה לוי אורגנו לפי מיטב סגנון הבורגנות הווילהלמינית הגבוהה. גם אלו היו נישואים שסימלו נקודת חיתוך בין הזמנים, בין מסורת עתיקה לבין רוח יזמות מודרנית, בין דת למודרנה, בין התקופה הווילהלמינית לתקופת ויימאר, אך לעתים קרובות גם בין המסורת הבורגנית לרוח האוונגרדיסטית של המרד האמנותי והארוטי שהיה טיפוסית כל כך בתקופת ה-*fin de siècle* והדקדנס.

אדמונד מאייר עוד נשלח באותם הימים מטעם הקיסר להעניק טיפול רפואי לשאה הפרסי ולמלך ספרד, וגיסו אלברט מוסה הוזמן על ידי שר הפנים היפני לטוקיו כדי לחבר את חוקת ממשלת מייג'י לפי המודל הפרוסי. מתוך חליפת המכתבים של אלברט וקרולין (לְיִנָּה) מוסה עם האב (והחם) זיגמונד יואל מאייר עוד נושבת רוחה הבלתי שבורה של המשפחה, שעדיין ביקשה לגלם את הקואליציה היהודית-וילהלמינית, גם כאשר המשפטן החוקתי החשוב הזה, לימים ראש בית הספר הגבוה למדעי היהדות, לא קיבל משרת פרופסור בברלין בשל יהדותו. מייסד הכירורגיה המודרנית, ג'יימס ישראל (1848-1925), דודן אחר של אדמונד מאייר, נשלח בשנת 1915 מטעם הקיסר לאיסטנבול כדי לטפל בסולטאן מוחמד החמישי, ברוח הקואליציה הטורקית-גרמנית. יומנו מימי שהייתו באיסטנבול הוא תעודה מוחשית נוספת, לעתים משעשעת ביותר, לזוהרה של תקופה זו. ואמנם, הנסיעות בשירות הקיסר לכל חלקי תבל גם מציינות ממד חיים חדש לגמרי, שבו גבולות התרבות המוכרת ומושגיה כמו נחצים לעבר האין-סוף, חציית גבולות שתמצא את מקבילותיה בהתרחבויות האוונגרדיסטיות של עולם האמנות דאז.

¹⁹ *Allgemeine Zeitung des Judentums*, ברלין, 13.3.1903.

אלברט מוסה

גיימס ישראל

אמיל וגרטרוד, לינה ואלברט

וכך היו אדמונד מאייר ואלִיזה לוי, באמצעות חברם המשותף, האמן וילהלם לוקאס פון קראנאך – אבל אולי גם באמצעות הפסל הוגו ריינהולד (1853-1900), שהיה נשוי לאחותה של אליזה לוי, אָמה לוי – מיוודים עם חוג האמנים הפורשים (Berliner Secession) סביב הגלריה של פאול קסירר, חוג שבו שני דודנים אחרים של אדמונד מאייר ימלאו תפקיד חשוב. מרגרטה מאוטנר, שכבר הוזכרה קודם, ארגנה בגלריה זו באותה העת את אחת מתערוכות ואן גוך הראשונות, וגם תרגמה את מכתבי ואן גוך לגרמנית. דודנית אחרת, מרתה היימן (1874-1949), למדה ציור אצל לוביס קוריִיִת וניהלה שורת רומנים שערורייתיים, בין השאר עם הגלריסט פאול קסירר עצמו, בטרם נישאה, אחרי שני נישואים קודמים, לסופר רוברט מוסיל. מרגרטה מאוטנר ומרתה מוסיל לא רק תיארו בזיכרונותיהן את המילִיקה האמנותי של הפורשים, אלא גם רמזו על קשר בין חוג זה לבין מה שהתרחש בחדרי חדריה של טירת יואל וולף מאייר. הקואליציה הרשמית של מלכות ותורה, שבימי בנו זיגמונד יואל מאייר כבר הפכה שברירית, חוותה אז לראשונה גם סערות פנימיות, שעמדו בזיקה הדוקה לחוג

הפורשים. גם כאן נראה כי מיליה זה לא רק התאפיין במרד נגד כל הערכים המוסריים הבורגניים, אלא גם גילם את הצד האחר, הסודי, הפנימי של אותה תרבות: הרוח הרדיקלית וחסרת העכבות של הפרת הערכים כולם, ושל הרפתקאות אסתטיות וארוטיות בעולם-האני החדש והבלתי נודע, תאמה לחלוטין את ההתפשטות ואת הקולוניאליזם האימפריאליסטי של אותה תקופה וילהלמינית, על חלומות הגדולה שלה ורצונה לשלוט על העולם.

זיגמונד יואל מאייר עוד ידע להתגונן מפני גלי הסערה האנטישמיים שהתנפצו באותם הימים על האידיליה בטיירה. אולם עם הסערות שהתחוללו בחדרי החדרים עולם החיים האריסטוקרטי הזה כבר לא היה מסוגל להתמודד. את הסימנים והסימפטומים של שבר זה תיעדה מרגרטה מאוטנר בזיכרונותיה מהאידיליה בטיירה כמו מבלי משים. אכן, האמנות כבר הייתה חלק מעולם החיים של הפטריארך הזקן יואל וולף מאייר, שככל הנראה תרם לכך שדודנו, המלחין ג'אקומו מאיירבר, נקרא בשנת 1842 לשמש מנצח התזמורת בחצר הפרוסית. אחד מחתני שבט מאייר, יוליוס שטרן, היה לא רק מייסדה של האקדמיה למוזיקה של ברלין, אלא גם מלחין ומנצח מוכר, שהיה חברם האישי של רוברט שומן, פליקס מנדלסון, ג'אקומו מאיירבר והקטור ברליוז, ואף הכיר לקהל הברלינאי את האופרות של ריכרד וגנר. עיסוקים וקשרים אלה לא סתרו בשום אופן את העובדה שבאותה העת הוא ניצח על המקהלה בבית הכנסת אורניינבורגר. דודנית של יואל וולף, באבט מאייר, התחתנה עם הצייר סטינסלס פון קלקרויט ופתחה מאוחר יותר סלון שפקדו אותו, לצד פוליטיקאים, גם אמנים וחובבי אמנות. אחד מאחיו של זיגמונד יואל מאייר, זיגברט מאייר, שלימים אימץ את השם האמנותי זיגמאי, קנה לו שם בזכות רומנים פופולריים ושירים סאטיריים שחיבר – בהם פואמה אפית על "האפיפירית יונה" והיסטוריה משעשעת בחרוזים של הקיסרים הגרמנים, שבה הוא הגן על מדיניות ביסמרק כנגד המפלגה האולטרה-מונטאנית.²⁰ על זיגמאי זה מספרת מרגרטה מאוטנר שהיה בעל טבע נסער במידה מדאיגה, ושלאחר שחלה במחלה חשוכת מרפא, כנראה עגבת, הוא בילה את שנותיו האחרונות בטיירה.²¹ כאן התרחשה כנראה גם הסצנה שבה דודם של מרגרטה מאוטנר ואדמונד מאייר, בָּנו היימן, שיחק עם הילדים בקלפים בסלון, ולפתע, כאשר התקרבה כרכרה שסבר כי היא נושאת את החדשות על התמוטטות הכלכלית, עבר לחדר הסמוך ושם קץ לחייו באמצעות שתיית רעל.²² התאבדות זו תטיל את צלה הארוך על דור הנכדים של יואל וולף מאייר – אך במיוחד על בתו, מרתה היימן, שזמן קצר לאחר מכן נישאה לדודנה פריץ אלכסנדר (1870-1895), אחיה של מרגרטה מאוטנר, כדי לברוח אתו אל מחוץ לטירה ולחיות חיי בוהמה אמנותיים במינכן. במהלך נסיעה לוונציה נדבק אלכסנדר בכולרה, ונפטר זמן קצר לאחר מכן בעת שעלה עלייה אחרונה לרגל לפסל דוד של מיכלאנג'לו בפירנצה. לסצנת "מוות בוונציה" המוקדמת הזאת ניסתה מרגרטה מאוטנר לשוות הוד אסתטי ברוח ה־fin de siècle:

אחר הצהריים, מעט לפני שהחום הנורא הכריעו, הוא עשה עם אשתו את הדרך הארוכה לאורך וִיאָלָה דִי קוֹלִי אל הפיאצה מיכלאנג'לו, ומכל נקבוביותיו שאב אל תוכו את נוף הארץ הפורחת, לרגלי פסל דוד, שעליו כתב לי פעם [...] גופו החלש

²⁰ הכוונה למפלגה קתולית הנאמנה לאפיפיור שביסמרק הוציאה אל מחוץ לחוק.

²¹ מאוטנר (לעיל הערה 15), עמ' 153.

²² שם, עמ' 106-107.

לא היה מסוגל עוד לעמוד בפני המתקפה המחודשת של המחלה, וקרבת ההתקוממות הנורא נגד המוות החל. [...] ב-7 בנובמבר בערב הלך פריץ בשלווה לעולמו ונח כמו פסל שיש יפהפה מוקף ורדים.²³

מרתה היימן־אלכסנדר חידשה לאחר מכן את לימודי האמנות אצל לוביס קורנית. לאחר שעזבה את בעלה השני, אנריקו מֶרְקוֹנְלֵי, ולאחר פרשיית אהבים עם גלריסט הפורשים, פאול קסירר, היא נישאה כאמור לסופר רוברט מוסיל, ששאב השראה ספרותית מאהבהיה ומזיכרונותיה. פאול קסירר, לאחר שהתגרש מאשתו, הכיר את השחקנית טילה דוריה (Durieux), ולאחר שזו עזבה אותו שם גם הוא קץ לחייו.

מסכת המוות של פאול קסירר

התאבדויות היו חלק מסגנון החיים של הפורשים, כמו ניסיונותיהם האסתטיים והארוטיים. למסעותיהם של אדמונד מאייר, אלברט מוסה וג'יימס ישראל ברחבי תבל נמצאו זה מכבר מקבילות במשלחותיהן האקסטטיות של הפורשים, בריות אמנותיות אשר בהרפתקאות, בְּשִׁבִּירַת הגבולות ובאקסטזות האסתטיות־ארוטיות שלהם כמו כבשו בעולם הנפש ארץ בתולית עבור האני. ההתנסויות בשם אינטנסיביות החוויה גם הקנו לחיי האמנות של נרקיסיסטים אלה חוסר עכבות סגולי והיעדר פשרות בחיפוש אחר האושר. הם העדיפו את המוות על פני חיי השעמום הבורגניים והממוצעים. "תאמינו לי", אומר אחד מגיבורי ריקוד המוות (1905) של וֶדְקִינד (Wedekind), "זה חצי מאה שאין מעכב אותי בעולם הזה דבר מלבד הפולחן נטול האנוכיות לאושר היחיד הצוחק מכל הגרונות,

אשר בזרם החושים מפצה את בני האדם בגין כל ייסורי הקיום".²⁴ ב-1904 התאבד אחד המשוררים החשובים ביותר של ה־fin de siècle, ולטר קאלֶה (Calé), ודומה כי בכך הוא תרגם את שורותיו הפרוגרמטיות של פאול ארנסט למעשה פואטי־אקזיסטנציאלי: "בוא, הבה נמות! [...] לעולם לא נהיה שוב כה מאושרים. זה השיא [...]". אח, כמה יפה, כמה עמוק, אתה יודע, אנו זקוקים להנאת המוות, עלינו ליהנות מהמוות".²⁵

זה היה המיליה המקביל והמשלים של התרבות הווילהלמינית, שבה התקיימו חיי נכדיו המרדנים של יואל וולף מאייר, בני דורו של אדמונד מאייר. אם נאמין לדיווחיה של מרתה היימן, סגנון חיים זה כבר הסתמן בחדרי חדריה של הטירה, שם התמסרו הנסיכים והנסיכות הללו לשעשועי בוסר ארוטיים, ואף למעשי גילוי עריות. את רוברט מוסיל ריתק החוג הרוחש של האמנים לא פחות משריתקה אותו האווירה הארוטית־קודרת בטירה, שבה כנראה התוודע למרתה היימן (אלכסנדר) מְרִקוֹנְלֵדִי. ואמנם, הנובלה הראשונה שלו, שלימים הוענק לה השם "הפיתוי של ורניקה השלווה", נקראה במקור "הבית הקסום", והפגישה בין דְמֶטֶר לוויקטוריה מתארת ככל הנראה את פגישתו של רוברט מוסיל עצמו עם מרתה בטירתו המסתורית של יואל וולף מאייר:

ככל שניסה ללכת בזהירות, לוחות הפרקט והמדרגות חרקו במבנה הדומם והדלתות הרעישו בידו. פעמים רבות הוא נבהל מעצמו ולעתים איבד את ביטחונו. [...] ויקטוריה נקרתה תכופות על דרכו. היה לו אז תמיד הרושם שהיא כמו הגיחה לפניו חרישית מהאפלה, אשר שבה ונסגרה אחריה באופן מוזר. [...] כן, קרה גם שהוא הרגיש במעין חושניות רבת עוצמה, בלתי רגילה, כמו מחלה, חולפת על פניו ברפרוף.²⁶

כפי שמרתה מוסיל, האמנית, ציירה שוב ושוב דיוקנים של בעלה, כך גם מוסיל בדמויותיו הנשיות סרטט שוב ושוב דיוקנים ספרותיים של אשתו, ובתוך כך אהב לספר את סיפורי חייה ואהבותיה. במחזה ההוזים (Die Schwärmer) כתב מוסיל על רגינה גיבורת המחזה כי היא "ארוטומנית על בסיס נִירוֹאֶסְטֵנִי־היסטֵרִיאוֹדִי. היא לא הייתה מסוגלת לראות גבר מבלי לשלוח אליו את ידה". היא "שביב נוזלי עדיין מניצוץ הבריאה". סוכנת הבית, העלמה מרטנס, אומרת על ההוזים הללו בייאוש שהיא "לא יודעת מה לעשות עם האנשים הוולקנים הללו". גם האופן שבו מוסיל מתאר את המסע האוטופי של אולריך, האיש ללא תכונות (בספר שזוהי כותרתו), עם אחותו התאומה אגתה אל גן עדן מתבסס על רשימות אוטוביוגרפיות ממסע המוות של מרתה ופריץ אלכסנדר וממסעו שלו עם מרתה מוסיל לאיטליה; ויתרה מזו, הוא הופך את המסע הזה להרפתקת גילוי עריות החורגת מכל נורמה ומוסר. השיקופים ההדדיים בפורטרטים היו סוג של משחק זוגי מקדים נרקיסיסטי בהתכה אקסטטית אחרונה של גבר ואישה, סימביוזה טוטלית של חיים ואמנות, ביוגרפיה וספרות, שבה האידיליה הווגנריאנית של יחסי העריות בין זיגמונד לוזיגלינדה מרוממים למודל של חיי גן עדן.

²⁴ מצוטט אצל־ Richard Hamann, *Impressionismus in Leben und Kunst*, Marburg: M. Dumont-Schaubergschen, 1907, p. 40

²⁵ Paul Ernst, *Wenn die Blätter fallen* (1897), מצוטט שם, עמ' 189.

²⁶ Robert Musil, "Das verzauberte Haus," in *Gesammelte Werke*, VI, Hamburg: Rowohlt, 1978, p. 143

זה היה "המצב האחר" שמוסיל מקדש שוב ושוב ברומן, מצב שבו הלוגיקה המכנית של "מנהגו של עולם" (Seinesgleichen geschieht) נעצרת בידי האינטואיציה הארוטית-מיסטית.

רוברט מוסיל

מרתה מוסיל

אם ההתכה הביוגרפית ב"כתב חיים" ספרותי משותף גילמה לא רק את האיחוד הארוטי של גבר ואישה באשר הם, אלא גם את האיחוד של הגבר הגרמני רוברט מוסיל והאישה היהודייה מרתה מוסיל, אזי אפשר לראותה כגרסה רדיקלית ומהופכת של כיתוב ההקדשה המוזהב על הפרוכות של זיגמונד יואל מאייר. הלשון הגרמנית באותיות העבריות סימלה את הצד החיצוני והתרבותי של רעיון ההתכה הטוטלית. האם אפשר לראות בגילוי העריות סמל תרבותי לאושר היסטורי נשגב שנאלץ להיוותר ללא המשך אפשרי? נדמה כי אחרי האוטופיה ההרמפרודיטית הזאת יכלו לבוא רק דממה ומוות. במובן זה, בתשובה על השאלה מה היה עושה אילו היה עליו ליטול לידו את ממשלת העולם, מכריז אולריך: "לא היה נשאר לי אלא לבטל את המציאות". ומציאות זו אכן בוטלה בפעם הראשונה במלחמת העולם הראשונה.

ואמנם, מרתה מוסיל הייתה מעין מלכת לילה ובה בעת דמות מפתח בסאגה המשפחתית של משפחת יואל וולף מאייר מברלין. בהרפתקות הארוטיות-אסתטיות שלה היא מייצגת את קץ ההדר הווילהלמיני של משפחה זו, בה בעת שהדר זה והיבטיו הפנימיים נודעו לראשונה רק באמצעות רשימותיה.

שלא כמו קריאתי בזיכרונותיה של גליקל מהמלין, שנעשתה בלי שידעתי על הדרמות המשפחתיות של האבות הראשונים, גילוי נסיבות חייהם של רוברט מוסיל ומרתה מרקוולדי היה שוק מוחלט עבורי, כל שכן לנוכח העובדה שאני מעריץ מושבע של יצירותיו של מוסיל זה עשרות שנים. הגילוי

הזה הפך את ההערצה הזאת לדוֹהֵיוּ משונה מאוד. בלי שהיה לי מושג על כך, חייתי תמיד באווירת הטירה, שהתגלתה כארץ הפלאות של הסיפור המשפחתי האישי שלי, של משפחת יואל וולף מאייר. ברגע הגילוי הזה הרגשתי כאילו הקרקע נשמטת מתחת לרגליי, כאילו נשמטתי אני מתוך עולם החיים הריאלי, וכמו אליס בארץ הפלאות צנחתי למנהרה עמוקה של נוף קסמים מן העבר.

המיליה התמוה הזה אינו מסביר כמובן את התאבדויותיהם של אדמונד מאייר, אליזה לוי ורוזלי היימן. הוא יכול להאיר רק את התפאורה ששימשה להן רקע. אדמונד מאייר ואשתו היו קשורים למיליה הזו לא רק באמצעות מרגרט מאוטנר, מרתה מוסיל וידיד המשפחה הקרוב לוקאס פון קראנאך; בנם, מקס מאייר (1890–1958), עתיד לשאת לאישה את בתו של המלחין והפסנתרן המפורסם של אותה תקופת *fin de siècle*, קונרד אַנזוֹרְגֶה (1862–1930). לזביס קורינת צייר דיוקן יפה של אמן זה.

בסופו של דבר נותרות ההתאבדויות הללו לא מוסברות, מסתוריות ומשונות. כאותיותיה המאיימות של כתובת שעל הקיר, הן כמו מורות על שני האסונות של המאה. אליזה לוי שמה קץ לחייה בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, ב־1916; אדמונד מאייר ואשתו השנייה, רוזלי היימן, בחרו במוותם שנתיים לפני תפיסת השלטון בידי הנאצים, ב־1931. התפקיד שנשמר לסבי, ולטר שמידט, היה לבדות מתוך ההתאבדויות הללו טרגדיית נישואים בורגנית כדי להערים כמו אודיסאוס על פולימוס אוכל האדם, ולהשתמש בכוחה של מכונת המוות השיטתית כדי לנטרלה.

ג. אחרית דבר

מסעי לארץ הפלאות של יואל וולף מאייר עוד יחשוף אין־ספור אילנות יוחסין אחרים מעוררי מחשבה והשתאות, אשר כמו במקרה של מרתה מוסיל וגליקל מהמלין מצטלבים בדרך מסתורית עם הביוגרפיה (האינטלקטואלית) שלי. את הפילוסוף שאול אשר והמלחין ג'יאקומו מאיירבר, שניהם דודנים של יואל וולף מאייר, כבר הזכרתי. דרך הברית מאייר-מוסה יצטרף למשפחה גם ההיסטוריון הנודע לאמנות ארווין פֶּנוֹפֶּסְקִי. פנופסקי – מחברם של אין־ספור ספרים על דירר, הוגה איקונוגרפיה ופרספקטיבה, תיאורטיקן של האידיאה באמנות – היה נשוי לדורה מוסה, בתם של אלברט מוסה וקרולין מאייר, ולאחר הגירתם לימד בפרינסטון. אבל גם משבט לוי יצוצו קשרים משפחתיים מעוררי מחשבה. כך, למשל, אָמֶה ז'נט לוי – בתם של אלברט לוי, מייסד העבודה הסוציאלית המודרנית, ואלזה מאייר – נישאה להיסטוריון המפורסם למדע והמומחה לסטואה לודוויג אדלשטיין, שלאחר הגירתם לימד בבוסטון. גם מלכת לילה חדשה תגיח מתוך קשרי המשפחה הללו, הלא היא המלכה הצבעונית ויוצאת הדופן של הרוק והפאנק הגרמני, נינה האגן: סבא רבא שלה, קרל לוי האגן, היה אחיה של אליזה לוי, וסבה וסבתה נרצחו בברגן בלזן. כאילו קיבלה הממשות ממד נוסף, עוד אמשיך לגלות כי רבים מאנשי הרוח המוכרים לי והנערצים עליי השתייכו לשדה המשפחתי המאגי של יואל וולף מאייר.

נינה האגן

לאבי, שלא היה לו שום מושג על ההיסטוריה המשפחתית הזאת ושעד מעט לפני מותו ממש התבייש ביהדותו, הייתי מספר בשמחה על האבות האגדיים הללו. בהיותו בן לאם יהודייה, אך נטול כל כיוון חיים יהודי, לא הייתה היהדות עבור "בן תערובת" שכמותו אלא אות לפגיעות ולחוסר אונים משווע. מצד אחד הוא העדיף לקבור את הפגיעות הזאת מתחת לחזות של נורמליות גרמנית וקריירה מקצועית מזהירה כפרופסור לרפואת ילדים באוניברסיטת דיסלדורף, אבל מצד אחר היא טיפחה בתוכו רגישות מיוחדת לצורות אחרות של זהות – לאומיות ודתיות. וכך הוא גם השכיל להמיר את ה"אי־זהות" שלו לעוצמה קוסמופוליטית מיוחדת, למנטליות ענווה של רוחב אופקים פלורליסטי, שבו נתקלתי שוב ושוב גם אצל אבות אחרים – אורתודוקסים, רפורמים, "מתבוללים" או "מומרים".

אין דרך אחרת להסביר את הביוגרפיות של רבי מודל (מרדכי) הלוי ריס, יואל וולף מאיר, מרתה מוסיל, אלברט מוסה, ג'יימס ישראל ואדמונד מאיר. ביוגרפיות אלו התאפיינו ברב־קוליות פנימית של זהויות, בעלת דגשים ומרכזי כובד משתנים. היו אלו זהויות פתוחות, שדווקא כאשר לא היו מוטעמות עוד באופן דתי או לאומי, היו אולי הכי "יהודיות", כמו שזיגמונד פרויד אמר פעם על עצמו.²⁷

²⁷ "איש מקוראי ספר זה לא יוכל לשים את עצמו בקלות במצבו הרגשי של המחבר, שאינו מבין את לשון הקודש, שמנוכר לגמרי לדת אבותיו - כמו לכל דת אחרת, שאינו יכול לחלוק רעיונות נאציונליסטיים - ובכל זאת שמעולם לא התכחש להשתייכות לעמו, שחש את ייחודו כיהודי ואינו מייחל לשום דבר אחר. לו היו שואלים אותו: מה יהודי בך? הוא היה עונה: עוד הרבה מאוד, ככל הנראה הדבר המרכזי. אולם את המהות הזו הוא לא היה מסוגל עתה לבטא במילים ברורות" (זיגמונד פרויד, "הקדמה למהדורה העברית" [1934], טוטם וטאבו: התאמות אחדות בין חיי הנפש של הפראים ושל הניוירטים [זיגמונד פרויד: מבחר כתבים, ט], מגרמנית רות גינזבורג, תל אביב: רסלינג, 2013).

כמי שאינו היסטוריון, לא פעם שאלתי את עצמי איך צריך לספר את סיפורה של משפחה זו. הקטגוריות הרווחות של ההיסטוריוגרפיה הגרמנית יהודית, שלעתים כה קרובות ממחזרות את הסיפור על נאורות, אמנציפציה, חילון, בורגנות משכילה, אסימילציה, אובדן זהות ואסון, נראו לי כסיווגים העלולים להחמיץ לא רק את התהילה והזהרה, את העושר הסגוני של עולם החיים הזה, אלא גם את חורבנו. לאורן של הקטגוריות הרווחות, ששינון הופך אותן לברורות מאליהן (אך גם למזויפות), היו התמונות המאגיות דוהות לתצלומי שחור-לבן עגומים ומשעממים, שאין בהם דבר מלבד צל קודר של סוף הסיפור, הסיפור של השמדת היהודים. אכן, סכמיזציה בשחור-לבן הייתה מוחקת את הייחודיות והחד-פעמיות של האנשים הללו; הם לא היו עוד אלא דוגמאות למהלך היסטורי שממילא תוכנת מראש.

בהיותי צאצא של סיפור משפחתי פנטסטי זה אני רואה כל אפשרות לאמץ את הנרטיבים המתארים אותו כסיפור של אובדן זהות. אני יכול לחשוב על אסון זה כקשור באופן כלשהו להתבוללות ולאובדן הזהות היהודית שנובע ממנה, ולא לתהליך פוליטי של כפיית זהות לאומית על מי שדחו את הניכוס ואת ההאחדה של זהויות.²⁸ כאן אין אלא להצביע ברמז על האינחת מהיסטוריוגרפיית הזהויות של התרבות הגרמנית יהודית. יואל וולף מאייר ובנו זיגמונד יואל מאייר "עברו" אסימילציה ובה בעת היו יהודים גאים, נשאו בגאון תודעה של נכבדות יהודית אריסטוקרטית מסוג מסוים, גם – ודווקא – ברגעים שבהם, כפי שעשה יואל וולף מאייר במכתב מחאה אל המלך "שלו", הם עמדו על זכותם לשאת שמות גרמניים.

נראה לי כי הפרספקטיבה הנצינולית הזאת נהיית הרת גורל עוד יותר כאשר היא מתארת "נישואי תערובת" ו"בני תערובת" באופן חד-משמעי כסימפטומים של התנוונות. כדי להיווכח בכך די לקרוא את ספרו הקיצוני והמבעית של פליקס טייל האַרְ, חורבן יהדות גרמניה, שמתיימר להניח יסודות מדעיים כביכול לרוח הרנסנס הציוני.²⁹ אמנם ספר זה הוא דוגמה קיצונית, אך הנטייה להאשים נישואי תערובת ובני תערובת בחורבן הלאומי תאמה לגמרי את העמדה הציונית המקובלת.³⁰

²⁸ Michael A. Meyer, *The Origins of the Modern Jew: Jewish Identity and European Culture in Germany 1749-1824*, Detroit: Wayne State University Press, 1967, p. 8 מאייר מציע אפוא לדבר על ריבוי של זהויות, שבכל מקרה ומקרה מניח דגשים ומרכזי כובד אחרים: "בעבור היהודי בעולם המודרני היהודיות היא רק חלק מזהותו הכוללת. בזהות את עצמו כיהודי הוא מבטא רק נאמנות אחת מני רבות. עם זאת, שילוב של לחץ ציוני וזיקה פנימית ביאהו לעתים קרובות להיות מודע יותר לזיהוי זה מלזיהויים אחרים."

²⁹ Felix A. Theilhaber, *Der Untergang der deutschen Juden: Eine volkswirtschaftliche Studie*, idem., *Die Schädigung der Rasse durch sozialen* גם. Berlin: Jüdischer verlag, 1921 *und wirtschaftlichen Aufstieg: bewiesen an den Berliner Juden*, Berlin: Lamm, 1914

³⁰ מוריץ גולדשטיין מתבטא בחריפות כבר בשנת 1912: "אויבנו מהצד האחד הם האוילים הגרמנים נוצרים גרמאנים, שהפכו את המילה יהודי לעלבון וכל מה שמוצאו ביהודים הם מכנים 'יהודי', כדי להכתימו, להקטינו, להחשידו [...] מהצד האחר עומדים אויבנו הקשים יותר [...], היהודים שאינם מבחינים בדבר, שמתמידים בתרבות גרמנית, שמעמידים פנים ומשכנעים את עצמם שאין מזהים אותם. אלו הם האויבים האמתיים שלנו [...], אותם צריך לסלק מהעמדות הבולטות מדי, שבהן הם מייצגים את היהודים במצעות טיפוס יהודי מזויף. אותם צריך להשתיק ובהדרגה להכחיד, כדי שאנו, היהודים האחרים, נוכל לשמוח בחיינו" Moritz Goldstein, "Deutsch jüdischer Parnaß," *Kunstwart* (March 1912), p. 294. טקסט זה הוא ביטוי קיצוני של עמדה ציונית שמתבוננת ביהודי הלא

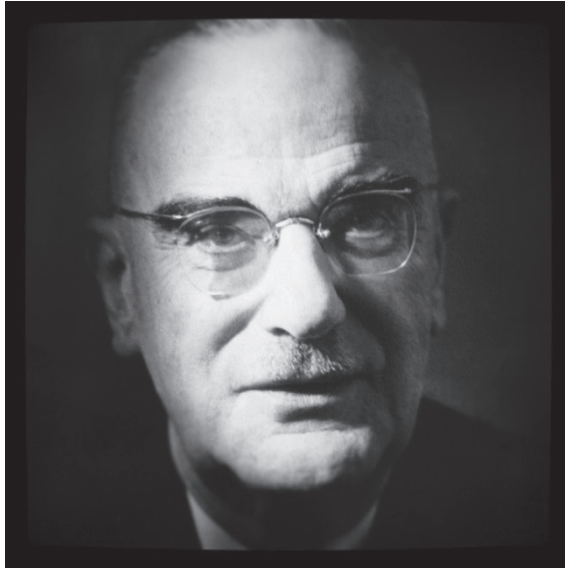
נישואי תערובת ובני תערובת היו מקרי הקצה שכנגדם – כלומר נגד האפשרות של עירוב הגזעים – הומצאו חוקי הגזע של נירנברג. אך הם גם היו הסימפטום של מגמת נאורות שקיוותה לחצות את הגבולות הלאומיים והמשפחתיים לעבר קוסמופוליטיות חדשה, ושאותה בדיקו היו חוקי הגזע של נירנברג אמורים לחסל. בהקשר זה אזכיר שהוויכוח על הנאורות בגרמניה החל במאמר פולמוסי מאת הכומר יוהאן פרידריך צולנר (Zöllner), שהתפרסם בכתב העת *Berlinische Monatsschrift* בדצמבר 1783. צולנר יצא במאמרו נגד נישואי תערובת (הוא התכוון לנישואים בין פרוטסטנטים לקתולים), וייחס אותם לרוח הזמן המגונה של הנאורות. את כתב החרפות שלו הוא סיים בשאלה "מהי בעצם נאורות?", שמוקמה בהערת שוליים. בכך ככל הנראה הגיב לרשימה האנונימית שפורסמה באותו כתב עת תחת הכותרת "הצעה שלא להטריד עוד את הכמרים בעריכת נישואים". בספטמבר 1784 ניסח משה מנדלסון את תשובתו על השאלה תחת הכותרת "על השאלה: מה היא נאורות?". תשובתו המפורסמת של קאנט - "תשובה לשאלה: נאורות מהי?" - התפרסמה בדצמבר באותה השנה.

יהודי וגרמניה בקוקסהאפן נאלצים לשאת שלטים כעונש על יחסים בין-גזעיים (1933)

יהודי בחשד תמידי, בדיקו משום שהוא סבור שיש לו זכות להגדרה עצמית אינדיבידואלית, שמקבילתה היא תבנית חברתית קוסמופוליטית. אין פלא שגולדשטיין רוצה "להשתיק" ו"להכחיד" את הטיפוס היהודי הזה, שכן ברצונו לחמש את היהדות באופן קולקטיבי-לאומי כנגד האויב הנציונליסטי של היהדות. שלא כמו שאול אשר, שב"גרמנומאניות" שלו זיהה את האוויל הגרמאני הגרמני-נוצרי ולחם בו בשם הנאורות, גולדשטיין אינו רק אויב של האיולת הגרמנית הנציונליסטית הזאת, אלא הוא מאמץ את החיקוי היהודי שלה. אבל קורבנן של שתי החזיתות הלאומיות הוא היהודי "הבורגני", "הנאיבי", "העיוור", הלא יהודי, "בן התערובת" הרעיוני או אף הביולוגי.

למרבה הפלא, הן נישואי התערובת הן בני התערובת המשיכו גם אחרי המלחמה להיות מושמצים מנקודת המבט של ההיסטוריוגרפיה הנציונליסטית – אף על פי שעקרונית נדמה כי הם היו מעין הוכחה פיזית לאפקטיביות של הנאורות, בלי שהנאורות עצמה תפסה את נישואי התערובת כעיקרון ייחודי. מכל מקום, מהסיפור המשפחתי האישי שלי עולה שנישואי התערובת הרבים תפקדו כמעוז איתן נגד כל הזדהות או הפליה לאומיות, ושבני הזוג הגרמנים הקריבו הכול כדי להציל את בני זוגם היהודים. נראה לי כי לאור הבחנה זו נישואיהם של ולטר שמידט והילדגרד אינם רק מייצגים, אלא ממש מופתיים.

ולטר שמידט

נראה כי הנרטיב הלאומי הפך גורלי עוד יותר במקרה של בן התערובת, כי בן התערובת נחשד מחדש גם לאחר המלחמה בגין אי־זהותו. הוא היה מוכרח להיוותר מחוץ למסגרת ולהיות מודר מנרטיב זה, שכן הוא התנגד לסיווג ההיסטוריוגרפי החד־משמעי, ולכן הפך למעין "נוסע סמוי של ההיסטוריה היהודית־גרמנית". אך נדמה כי אי־זהות זו, גם אם רבים מבני התערובת במשפחתי חוו אותה לעתים קרובות כנטל, הייתה שוב ושוב סימן וערובה לפתיחות תודעתית החוצה כל גבול לאומי, ולסובלנות ממשית; למעין נאורות מובנת מאליה, נאורות ללא מילים. כאן צריך היה לספר בהרחבה רבה יותר על בני התערובת הללו, שחיו חיים שאינם גרמניים לגמרי ואינם יהודיים לגמרי, מעין חיים "מְטֶקְסוֹלוֹגִיִּים"³¹ של "בין לבין", חיים שאינם מאפשרים להם להצטמצם לזהות אחת. רוב בני התערובת ממשפחת מאייר ולוי הוגלו בשנת 1933 עם קרובי משפחתם היהודים. הם נסעו

³¹ את מושג החיים המטקסולוגיים, החיים "בין לבין", אני שואל מהפילוסוף האירי ויליאם דזמונד. ה"metaxu" משמש לדזמונד להגדרת עמדה המנסה, בעזרת דיאלקטיקה פוסט־הגליאנית, להתגבר הן על המחשבה השיטתית ה"זהותית" של המודרנה הן על המחשבה האנטי־שיטתית ה"דיפרנציאלית" של הפוסטמודרנה. ראו William Desmond, *Ethics and the Between*, New York: SUNY Press, 2001.

לאמריקה, לאנגליה, לדרום אפריקה ולאוסטרליה – זה נראה כמין מכנה משותף ביוגרפי – כדי לחיות את ה"אי־זהות" שלהם – שלעתים קרובות גם הייתה פוליטית – בצורת ליברליזם קוסמופוליטי, למשל במסגרת תנועת זכויות האזרח האמריקנית או בליגה נגד האפרטהייד.

אם היו כאן תסמינים של התפוררות או ניוון, הם היו קרוב לוודאי קשורים פחות לחילון או לאובדן הזהות הלאומית ויותר להדגשת היתר של אידיאת האינדיבידואליות, שאכן פעלה כנגד תנאי הנאורות שלה עצמה.³² את הדגשת היתר הזאת צריך ללא ספק להבין גם כתגובת נגד להשלכות האימפריאליות של ההתפשטות הכלכלית, שנקבעה על ידי תנאי השוק הקפיטליסטיים החדשים. הדגשת החיים האינדיבידואליים והארום – כנגד החוק הכללי של נאורות, חירות והגדרה עצמית אחראית – חוללה צורות מסוימות של אסטרטגיית חיים אנוכית גרידא ונרקיסיזם אגוצנטרי. נרקיסיזם זה חווה עתה את החוק הכללי כמוקש וכמכשול בפני התביעה להגשמה עצמית כלכלית וקיומית מוחלטת וחסרת מעצורים. הייתה זו אפוא אי־נחת ויטלית וארוטית מהתרבות, שערערה על החוק והתרבות הרבה קודם שנצינוליסטים קרואים חיפשו דרך אלגנטית להשתלט על החיות הזאת בצורת פוליטיקת זהויות אירציונלית. במובן זה, מהותה של צורת תרבות מאוחרת זו לא הייתה אובדנה כביכול של חיוניות אנרגטית או משיחית־מיסטית, שאותה היה צריך, לכאורה, לשוב ולכבוש על ידי תחייה לאומית. לאמתו של דבר, רעיון החיוניות הזה היה הבסיס לכל מפעלי החיים הבעייתיים שצייתו לדחף אנרכי, טרגי, אנטי־ציוויליזטורי, ושהנרטיבים הלאומיים הפכו אותם למכשיר עבור פוליטיקת הזהויות שלהם. מושג החיים האירציונלי של האמנים וההוגים החופשיים עדיין היה מעוצב כמרד נגד הקולקטיב, המוסכמות והחברה. הנצינוליסטים האירציונלים הפנו אותו בתורם נגד עצמו, חיסלו אותו קולקטיבית, והפעילו אותו נגד עקרון האינדיבידואליזם המוקצן של פילוסופיית החיים. התנועה הלאומית הגרמנית של המאה התשע־עשרה לא נבדלה מבחינה זו (כלומר מבחינת התנאים הגנטיים) מהתחייה הלאומית היהודית, שכן שתיהן הציבו את הזהות הלאומית מעל לזכויות האזרח הפוליטיות, וכך במקרי הגבול קידמו את השעיית רעיון התרבות הליברלי. ואולם, בשום אופן אין

³² דומני כי ההרהורים הללו על הסיפור המשפחתי שלי מערערים לא רק על התזה המתנגדת לרעיון הסימביוזה היהודית־גרמנית, כפי שניסח אותה גרשום שלום (Gershom Scholem, "Wider den Mythos vom deutsch-jüdischen Gespräch," in *Judaica II*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1970). גם את הרעיון של שלום בדבר לאומיות יהודית על בסיס מיסטי ומשיחי, שבאמצעותה הוא ביקש להתגבר על הניכור של הנאורות היהודית, אי־אפשר להבין אלא כאפולוגטיקה חדשה, ויטליסטית, שחודרת לעומק מושג המדע של שלום. על כך ראו: idem, *Zum Verständnis des Sabbatianismus*; Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Aufklärung, Berlin: Schocken, 1936; Christoph Schmidt, *Der häretische Imperativ: Überlegungen zur theologischen*; ספרי: *Dialektik der Kulturwissenschaft in Deutschland*, Tübingen: Niemeyer, 2000. בתוך כך צריך לזכור כי הקבלה אכן פיתחה שיח של עוינות מטפיזית כלפי הזר, שאינו מוזכר ברוב המחברים על הקבלה אצל שלום ותלמידיו. והשיח הזה לא הפריע למשימה של שלום, שכן הקבלה (הייתה) אמורה להחליף את השיח "המנוכר" ו"המרוקן" של הנאורות היהודית ומדע היהדות. ראו גם Elliot Wolfson, *Venturing Beyond: Law and Morality in Kabbalistic Mysticism*, Oxford: Oxford University Press, 2006. על ידי רקונסטרוקציה של דמות הלא־יהודי בקבלה, וולפסון לא רק שבר את השתיקה בעניין הנצינוליסטי־קסנופובי הזה, אלא גם העלה שאלה בלתי מפורשת: כיצד התאפשר לקבלה להפוך באמצעות גישה מיסטית־נצינולית זו ל"מיתוס מכונן" של התרבות היהודית הציונית החדשה ושל מדע היהדות הישראלי?

לבלבל את הלאומיות של המאה התשע־עשרה, שמבוססת על שותפות עם הליברליזם, עם הגיוס הטוטליטרי של האינסטינקט הלאומי לצורכי דיקטטורה של פוליטיקת גזע רצחנית.

כנגד כל היסטוריוגרפיה זהותית אקסקלוסיבית וניכוס נציונליסטי מוניסטי של ההיסטוריה היהודית־גרמנית, אני מבקש להקדיש את הסיפור המשפחתי הקטן הזה בראש ובראשונה לניצולים ולצאצאים בכל העולם, לאלו שחזרו לגרמניה לאחר המלחמה,³³ ולאלו שנפוצו לכל קצווי תבל – לסקוטלנד, לדרום אפריקה, לאמריקה, לאוסטרליה ולישראל.³⁴ בהם אני מבקש לכלול לפני הכול גם את אותם בני משפחה ואבות משפחה שבאורח חייהם התנגדו לכורח הזהות וההזדהות הלאומית – כלומר את הבנים והבנות הדחויים של הנאורות המיושנת כביכול, שבתור בני תערובת נשמטו מההיסטוריוגרפיות הרשמיות, ובכל זאת, אולי יותר מכל אדם אחר, מימשו ומממשים בחייהם את האידיאלים של זהות פתוחה בהגירה ובגלות כדבר מובן מאליו, בלי להקים רעש אידיאולוגי.

³³ לצד הילדגרד וולטר שמיט ושני הילדים הצעירים יותר, אלן טוכטר ואברהרט שמיט (אבי), אני חושב על מרתה מוסה, שלאחר מאסרה במחנה הריכוז טרוינישטט שבה לברלין, ועל גבריאלה מאייר, שביום שאחיה הנס היינריך מאייר נשלח לאושוויץ ירדה למחתרת ובמשך שנתיים החליפה זהויות וכתובות, ואחרי המלחמה פתחה גן ילדים בשטגליץ.

³⁴ רק לאחר שלוש שנות חיפושים עלה בידי לאתר גם שתי בנות משפחה שהיגרו לפלשתינה. אלו הן קְתָה ושרלוטה מאייר, בנותיה של אדלייד מאייר, אחות סבי רבא אדמונד מאייר. קתה מאייר נישאה לאריך אולזנר ומאוחר יותר אספה את אחותה חולת הסרטן, שרלוטה, לביתה בקריית עמל, לימים קריית טבעון. שתייהן נפטרו שם חשוכות ילדים. מאוחר יותר נודע לי מדוודנית באוסטרליה, ברברה פורד, בעצמה נינה של גרטרוד מאייר ואמיל מוסה, כי שתי צאצאות נוספות של גרטרוד מאייר, חוה גבעוני וחנה קיפניס, מתגוררות כיום בקיבוץ גבעת ברנר. שתי האחיות הן גם נכדותיו של אפרים מוזס ליליאן, אמן היוגנדשטיל, צייר הפנטזיה הציונית ואחד ממייסדי האקדמיה לאמנות בצלאל.